

Ur Mikael Börjesson, et al. (eds.), *Fältanteckningar. Utbildnings- och kultursociologiska texter tillägnade Donald Broady*, Skeptronserien, SEC, Uppsala universitet, 2006, 435p.

Från färdighet till skolämne

Franskundervisningen och inflytandet från fransk kultur i Sverige under 1600-, 1700- och 1800-talen

Esbjörn Larsson & Ola Winberg

Vid studiet av de franska elitskolorna tar Pierre Bourdieu utgångspunkt i rangordningen mellan olika skolämnena. Denna bygger på tanken om förekomsten av så kallade talangämnen. Till dessa räknas exempelvis filosofi och matematik, men också franska. Gemensamt för talangämnena är att de ofta uppfattas som en måttstock på elevers begåvning. Detta kan jämföras med framgångar i andra skolämnena, vilka snarare förutsätts vara ett resultat av hårt arbete. Enligt Bourdieu är inte framgång i de förstnämnda disciplinerna tecken på medfödda företeckningar, utan snarare ett resultat av det kulturella kapital som elever bär med sig.¹

I syfte att exemplifiera hur språkkunskaper – i det här fallet kunskaper i franska – har fungerat som ett kulturellt kapital ägnas denna text åt en exposé över den svenska franskundervisningens utveckling. Med hjälp av material från bland annat svenska adelsmäns bildningsresor under 1600-talet och kadettutbildningen på Karlbergs slott under perioden 1792–1866 vill vi visa hur den svenska undervisningen i franska förändrades under en period av närmare 300 år.

Konsten att konversera

Studier i franska och vistelser i Frankrike kunde på 1600-talet vara en laddad fråga. Många såg med skepsis på de unga män som återvände från sina utrikes studieresor utstyrda i senaste mode och med historier från det flotta livet på kontinenten. Johannes Matthiae, som senare blev lärare åt drottning Kristina – den mest franskinfluerade av 1600-talets svenska regenter – häcklade i ett tal i

¹ Pierre Bourdieu, *The State Nobility. Elite Schools in the Field of Power*, Stanford University Press, Stanford 1996, pp. 9–29.

Uppsala 1618 de olater som en del resenärer hade lagt sig till med. De svassade omkring på gatorna i brokiga kläder och gjorde sig löjliga genom att slänga sig med utländska fraser. Visst måste man ta skeden i vacker mun ute på resa, men när man väl var hemma igen gällde det att anpassa stil och skick till hemlandets bruk. Att bete sig på annat sätt var tecken på dålig karaktär och förakt för de fäderneärvda sederna.²

Matthiae's ståndpunkt var allmångods i den samtida reselitteraturen,³ men lyfter man blicken från den enskilde resenären sköt Matthiae över målet. Själva andemeningen med den svenska adelns utrikes studieresor, och andras resor för den delen, var att inhämta och använda erfarenheter från andra länder.⁴ Sett från statsföreträdarnas sida skulle de utrikes resorna fungera som ett redskap för att utveckla Sverige ekonomiskt, kulturellt och politiskt.

I en sådan miljö var kunskaper i moderna språk helt nödvändiga. Språken var nyckeln till andra kulturer och till det kontinentala societetsliv som gav kontakter och banade väg för diplomatiska förbindelser. Vid mitten av 1600-talet skrev landshövdingen Gustav Bonde att de som överhuvudtaget ville ha framgång i sociala sammanhang måste kunna franska och tyska. Bonde förringade emellertid inte latinkunskaperna.⁵ Tvärtom var latinet det första språket och det ämne som, tillsammans med matematiken, skulle lägga grunden för vidare teoretiska studier.⁶ Den avgörande skillnaden mellan latinet och de moderna språken låg i uppfattningen om respektive språks användningsområde.

Det var inte bara männen som behövde kunskaper i moderna språk eftersom mannen och kvinnan måste fungera tillsammans i det barocka sällskapslivet. Johan Skytte, som bland annat inrättade professuren i vältalighet vid Uppsala universitet, var omåttligt stolt över sin dotter Vendelas språkkunskaper och menade att dottern bevisat att kvinnor var lika väl lämpade för studier som män. När Vendela började planera för sin treåriga dotters franskunder-

² Johannes Matthiae, *Oratio insignes Peregrinationis utilitates continens*, Uppsala 1618, fol. Dv – D3.

³ Filologen, historikern och filosofen Justus Lipsius framhöll i ett brev på 1570-talet att en resenär måste anpassa sig till hemlandets seder och bruk när resan var avslutad. Om man inte gjorde det skulle man ofelbart dra löje över sin person. Justus Lipsius till Philippe de Lannoy 1578–04–03 i *Iusti Lipsii Epistolae P. 1 1564–1583*, utg. av Aloïs Gerlo, Bryssel 1978, pp. 197–202, ssk. p. 200.

⁴ På ett annat ställe i *Oratio [etc]* påpekade Johannes Matthiae att de utrikes resorna var rättfärdiga om resenären efter hemkomsten tjänade staten och förmådde att omsätta kunskaper och erfarenheter till allmän nytta. Matthiae, op. cit. 1618, fol. A2.

⁵ Latinet behöll under 1600-talet, och även under 1700-talet, en stark ställning som internationellt talat och skrivet språk. Se Hans Helander, *Neo-Latin Literature in Sweden in the Period 1620–1720*, Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala 2004, pp. 15–17 och där anförd litteratur.

⁶ Riksarkivet (RA), Eriksbergsarkivet, autografsamlingen, Gustaf Bondes *Mina tankar, huru min lilla son Carl Bondes ungdoms år böra användas att de med tiden bliva honom och androm nyttiga*, odat. men troligen ca. 1652, fol. 4–5. För hänvisningar till Bonde och även till Appelbom nedan, se även Elisabet Hammars väldokumenterade studie av franskundervisningen i Sverige: *La Française. Mille et une façons d'apprendre le française en Suède avant 1807*, Uppsala universitet, Uppsala 1991.

visning gav Johan Skytte henne rådet att anställa en fransk betjänt och låta denne konversera med den lilla flickan på franska.⁷

Liksom Skytte ansåg Gustav Bonde, apropå sin son Carls studier, att undervisningen i franska skulle börja med att en fransk betjänt talade franska med sonen. Först därefter vore det tillfälle att börja traggla med grammatik och glossor.⁸ Med andra ord var det framförallt färdigheten att tala, men också att skriva, god franska som stod i blickfånget. Kunskaper i språkets uppbyggnad var inget mål i sig, bara ett redskap i undervisningen. Denna spontana undervisningsform skulle göra eleven till en kvick och spirituellt samtalspartner, färdig att konversera med lärda män och hovfolk ute i Europa. Bonde ville att sonen skulle studera franska från och med sju års ålder ”emedan tungan i de åren bäst kan böjas till deras [de moderna språkens] rätta uttalande”.⁹

Kraven på språkkunskaperna var höga och det var skillnad på språk och språk. Det menade åtminstone Ture Bielke som 1628 befann sig i Venedig. Han hade vistats ute på kontinenten sedan 1625, studerat politik, övat sig i ridning och fäktning samt deltagit i diplomatiska överläggningar vid det franska och engelska hovet. Bielke var ute på sin peregrination, den kostsamma resa som avslutade utbildningen och som skulle göra Bielke kapabel att tjäna sitt fädernesland. Från Venedig skrev Bielke hem till familjen och begärde mer pengar. Han ville göra en resa söderut i Italien till de orter där den ”rena” italienska talades.¹⁰ Den bakomliggande tanken var att det inte räckte med att tala bra italienska, utan att man skulle tala den italienska som värderades högst av de ledande samhällsgrupperna. Bielke lyckades med konststycket att lägga sig till med en kontinental stil så till den grad att andra svenskar inte kunde identifiera honom som landsman då han reste hem via Holland. Det enda som röjde honom var hans svenskklingande namn.¹¹

Harald Appelbom, svensk resident i Amsterdam, visade 1662 i ett memorial till sin son och brorson hur man skulle skaffa sig ordentliga färdigheter i konversationskonst under en resa i Frankrike. Hela resan hade en uttalat offentlig prägel. De unga männen skulle på varje ort ta in på de bästa härbärgena, bara umgås med förnämligt folk och genom samtal skaffa sig så mycket kunskap och erfarenhet som möjligt. De skulle också föra noggranna journaler och bland annat anteckna vackra franska ordvändningar, som de sedan själva skulle använda när tillfälle bjöds.

⁷ RA, Depositio Skytteana, vol. E 5408, Johan Skytte till Vendela Skytte, Stockholm 1629–06–01 (koncept).

⁸ Bonde, op. cit. ca. 1652, fol. 5.

⁹ Ibid.

¹⁰ RA, Bielkesamlingen, friherreliga ätten, vol. E 2055, Ture Nilsson Bielke till Nils Bielke, Venedig 1628–09–24.

¹¹ Schering Rosenhane, ”Riks-rådet och Öfver-Ståthållaren Friherre Schering Rosenhanes Lefverne, af honom sielf beskrifvit” i *Nya Svenska Biblioteket* bd. 2, Stockholm 1763, pp. 540–541.

Ett delmål på resan var staden Sedan vid floden Meuse, där de skulle studera enligt ett, minst sagt, ambitiöst program signerat Appelbom. Lektionen i franska inträffade varje dag, utom söndag, mellan klockan nio och tio med övningar i att tala och skriva vacker franska. I samband med middagsmålet skulle de föra samtal på franska med varandra och med den medföljande privatläraren. Var fjortonde dag skulle de besöka guvernören i Sedan och de damer som fanns på dennes residens. ”Det är nämligen så man gör i Frankrike” förklarade Appelbom, och fortsatte ”[man] besöker ärbara damsällskap eftersom det är bland dem som man lär sig goda seder och vackert språk”. För att inte underminera de viktiga studierna i franska avrådde Appelbom de unga männen från att ge sig i lag med utlänningar som inte hade franskan som modersmål.

Då vistelsen i Sedan var till ända statuerade memorialet att kosan skulle styras till Paris. Där skulle sonen och brorsonen ta igen sig efter studiestålbadet i Sedan, men hela tiden öva sig i att lätt och ledigt tala och skriva franska. De skulle också söka tillfällen att ”konversera” med goda och lärda män för att skaffa ett förråd av ”bra och nyttiga” kunskaper.¹²

Det var i samband med dessa resor som språkinläringen blev en laddad fråga. 1600-talets svenska samhälle byggde på uttalade sociala och kulturella skillnader mellan olika grupper. Redan från början var de utrikes resorna en del av den dynamik som upprätthöll dessa skillnader – och så var det meningen att det skulle vara. Ture Bielkes mor bad i ett brev 1626 sin son att inte snåla med pengarna ”på det att I lära allt vad en adelsman väl anstår” därför att han måste kunna ”allt som hans like” kunde.¹³ Denna inställning styrde hur resorna gick till och vad resenärerna sysslade med. En förklaring till att så gott som alla resenärer gjorde samma saker är just att en hög samhällsställning krävde vissa egenskaper. Resenärerna jagade inte efter det unika, tvärtom var det erfarenhet av aristokratins kulturella, politiska och sociala allmängods som alla ville åt.

Vissa förändringar ute i Europa påverkade dock resornas inriktning. Resorna till Frankrike, framförallt till Paris, genomgick en sådan belysande förändring. Under 1500-talet och början av 1600-talet började Roms ställning som politiskt och kulturellt centrum vackla till följd av den katolska motreformationen. Johan Skytte påstod visserligen fortfarande på 1630-talet, att Rom var det främsta målet för en resande yngling och pekade på de politiska beslut, med påverkan på hela Europa, som fattades där.¹⁴ I många andras ögon hade vågskålen då redan vägt över till Paris fördel. Paris blev i kraft av politiskt inflytande, socialt normsättande,

¹² RA, Biographicasamlingen, Harald Appelbom, *L'instruction Donnée au Sieur Meinhardus Docer-nius pour avoir conduite de mon fils [etc]*, daterad i Aix 1662–05–30.

¹³ RA, Bielkesamlingen, friherreliga ätten, vol. E 2056, Ingeborg Oxenstierna till Ture Bielke, Runsala (Åbo) 1626–10–30.

¹⁴ RA, Depositio Skytteana, vol. E 5408, *Instruktion given Mons. Erik Fablberg, vilken honom skall tjäna till rättesnöre uti den företagna resa med Baron välbne. H Jahan Skytte*, odat. men trol. ca. 1633, punkt 5.

kulturell blomstring och relativ frihet för nytänkande vetenskap huvudmålet för många resenärer. En svensk adelsman antecknade i sin dagbok vid ankomsten till staden vid Seine i augusti 1641 att han hade kommit fram till ”Paris, denna berömda stad, hela världens huvudstad”.¹⁵ Med Bourdieus terminologi betydde detta att kunskaper i franska och erfarenheter från den franska kulturen hade blivit ett centralt inslag i den svenska adelns kulturella kapital.

Under 1600-talet la man knappast några moraliska aspekter på studier i franska i sig, men eftersom många ansåg att perfektion i språkkunskaperna endast kunde uppnås genom en resa i Frankrike och helst en lång vistelse i Paris uppstod faktiskt vissa moraliska bekymmer. Det mondäna livet i Paris utövade en oemotståndlig lockelse på de unga män som reste i Europa. Det var dock tänkt att ynglingarna under resan skulle härda just sin förmåga att bemästra lusten till utsvävningar – vilken naturen hade ingjutit i alla ungdomar enligt Gustav Bonde¹⁶ – för att sedan bli det framtida Sveriges ledare. Det är knappast en slump att Georg Stiernhielm beskrev den lättja som lockade hjälten Herkules i den berömda dikten med följande ord:

Hon var klädd uppå Fransk, där-å allt var brokot, och krokot;
Ringat, och slingat i kors; med fransar i lyckior, och nyckior,
Pappat, och knappat i längd, och i bredd; med spitsar, och listor;
Runt omkring, och i ring, ala-mode, befitttrat, och splittrat.
Hon bar uppå sin hand ett seglande Skepp, utan styre.¹⁷

Inom vissa kretsar var skepsisen till Frankrike och den franska kulturen utbredd. Man var rädd att sönerna på resa skulle förstöras och förlora sin moraliska resning på Paris gator. Gustav Bonde rekommenderade sin son att först resa till Italien innan han satte sin fot på fransk mark ”alldenstund det allvarsamma och solida väsendet uti Italien, mycket stadgar och fäster ens sinnen, att ej låta Eblovera [blåsa upp] sig eller högre skatta de smickrande retelser och sladderverk i Frankrike än det är värt”.¹⁸ Under drottning Kristinas tid var det franska inflytandet i Sverige långt större än tidigare. Riksdrotsen Per Brahe den yngre vädjade vid denna tid sin brorson att avhålla sig från ”nya alamode dräkter och seder” eftersom de bara var ett tecken på ”kvinnlighet” och dessutom kostade enorma summor pengar. Det lyxbegär som utbredd sig över landet hade fått konsekvenser av rent gammaltestamentliga mått. Stora ”vattenfloder” hade översvämmat delar av Västergötland och Småland, från andra håll kom rapporter om djur som slukat barn och om kreatur som fött tvehövdade avkommor, allt till följd av de ”främmande seder” som kommit i bruk i landet enligt Brahe.¹⁹

¹⁵ Uppsala universitetsbibliotek, X 352, Carl Lilliecronas dagbok, fol. 13.

¹⁶ Bonde, op. cit. ca. 1652, fol. 2, 6–7, 14 och 16.

¹⁷ Georg Stiernhielm, *Hercules*, vers 33–37. Verket kom i tryck första gången 1658.

¹⁸ Bonde, op. cit. ca. 1652, fol. 20.

¹⁹ RA, Skoklostersamlingen, vol. E 8131, Per Brahe till Nils Nilsson Brahe, Åbo 1649–08–30.

Rikskansler Axel Oxenstierna var betydligt mer nyanserad i sin kritik, men intog också en lätt skeptisk hållning till resorna i Frankrike och vistelserna i Paris. Den grundade sig dels på bittra erfarenheter från politiska överläggningar med Frankrike, dels på besvikelsen över vissa resenärers fatala misslyckanden i Paris. Han insåg visserligen, med hänsyn till landets behov av dugliga statsmän, att man måste besöka Paris, men rekommenderade att besöket skulle hållas kort och att studierna i franska skulle förläggas till Strasbourg. En sådan hållning kom i direkt konflikt med önskemålen hos dem som reste, och som var väl medvetna om att de måste göra det som deras likar gjorde om de ville hämta hem rätt kulturellt kapital och slå vakt om sin sociala status.

Denna konflikt är uppenbar i relationen mellan Axel Oxenstierna och syster-sonen Johan Sparre, som reste ut i Europa 1649. Oxenstiernas plan var att Sparre först skulle studera knappt ett år i Holland och därefter resa till Strasbourg. På våren 1650 skrev dock Sparre från Leiden och bönade om att få resa direkt till Paris. Han hänvisade till behovet av kunskaper i franska och den stilbildande franska "civiliteten". Alla, skrev han, kände till det franska språkets betydelse för hovlivet och han menade att han skulle behöva minst ett års praktik för att behärska språket fullständigt. Dessutom måste han vara helt insatt i den franska umgängeskunsten. Därför kunde bara Paris och hovet i Versailles komma ifråga. Han skrev vidare, att Oxenstierna borde betänka att han hade haft få tillfällen att roa sig vid hovet i Stockholm och att han för den skull borde få ta igen det i Frankrike.²⁰ Sparres inställning visar tydligt hur viktig förtroendet med den franska kulturen var och att gedigna kunskaper i franska språket på allvar hade blivit ett viktigt inslag i en svensk adelsmans habitus.

Med tanke på att Oxenstiernas inställning till resorna i Frankrike knappast var någon hemlighet finns det skäl att ifrågasätta Sparres omdöme och argumentationskonst. Han fick packa sig iväg till Strasbourg under fortsatta böner om en direktresa till Paris. Oxenstiernas tålmod var snart slut och han sände brevlades en avhyvling som nådde Sparre i Strasbourg. Sparre kom till slut till Paris, men först efter en resa genom Italien, och stannade inte längre än tre månader.²¹

Franskans betydelse för kulturell gemenskap

I sin studie av unga adelskvinnors uppfostran under 1700-talet visar Jessica Parland-von Essen att franskan förstärkte sin position som kulturbärande språk under detta sekel. Kunskaper i franska hade under 1600-talet varit förbehållna en liten privilegierad grupp, men blev nu mer allmänna, inte minst

²⁰ RA, Oxenstiernasamlingen, brev till Axel Oxenstierna vol. E 722, Johan Johansson Sparre till Axel Oxenstierna, Leiden 1650-05-23.

²¹ Sparres resväg och göromål kan följas i dennes brev till Axel Oxenstierna, RA, Oxenstiernasamlingen, brev till Axel Oxenstierna vol E. 722.

bland lågadeln. Utveckling visar att franskan fortsatte att vara en viktig del i den kulturella gemenskap som den svenska adeln delade med ståndsbroder och systrar över hela Europa. Gemenskapen fungerade också som ett sätt att visa sin särställning i förhållande till de andra stånden. Franskan konkurrerade slutligen ut latinet som gemensamt adligt språk. De klassiska filosoferna lästes inte som tidigare på originalspråk, utan i allt större utsträckning på franska. Man menade att översättningarna rensade ut tyngande grammatik och att kunskapen därmed blev mer lättillgänglig.²²

Gällande själva undervisningen fanns det till skillnad från många andra länder inga riddarakademier i Sverige.²³ Däremot inrättades en exercitieakademi vid Uppsala universitet under 1660-talet för att ge undervisning i moderna språk, fäktning, ridning och dans. Trots det sköttes mycket av franskundervisningen inom hemmets ramar. När adelspojken skickades till universitetet fortsatte privatundervisningen i franska med stöd av en informator.²⁴

Språkundervisningen ansågs under 1700-talet vara avgörande för inskräpandet av ett korrekt uppförande. För adelsflickornas undervisning anställdes ofta en guvernant som skulle öva dem i såväl det franska språket som dess litteratur. Franskan utgjorde därmed det första steget in i adelskulturen. För att ge barnen möjlighet att behärska språket var man tvungen att hämta guvernanter utifrån, vilket krävde ett nätverk av kontakter över hela Europa. Möjligheten att locka franska kvinnor till Sverige var emellertid begränsad. Ofta anställdes franska kvinnor som redan befann sig i Sverige. Exempelvis anlätades kvinnor som kommit till Sverige i sällskap med personer som tjänstgjorde vid hovet.²⁵ Intressant nog synes denna ordning inte ha varit lika vanlig när man skaffade informatorer för de yngsta adelspojkenas franskundervisning. Enligt Elisabeth Hammar var det ganska ovanligt att man helt förlitade sig på en fransman för dessas undervisning. Däremot kunde pojken tillåtas ta kompletterande lektioner hos någon som hade franska som modersmål.²⁶

I och med att språket utgjorde en så stark social indikator var det viktigt att barnets talinläring sköttes väl. Detta ansvar föll vanligtvis på modern eller på guvernanten. Som exempel på hur viktigt ett korrekt uttal var framhåller Parland-von Essen hur en greve i sin kontakt med en guvernantförmedling efterfrågade

²² Jessica Parland-von Essen, *Behagets betydelse. Döttrarnas edukation i det sena 1700-talets adelskultur*, Gidlund, Möklinta 2005, pp. 15, 36 ff.

²³ Undantaget två kortlivade försök; Collegium illustre (1626–1629) och drottning Kristinas riddar-gymnasium (1649–1651). Wilhelm Sjöstrand, *Grunddragen av den militära undervisningens uppkomst- och utvecklingshistoria i Sverige till år 1792*, Lundequistska bokh., Uppsala 1941, pp. 229–237.

²⁴ Ibid., p. 43. Vid universitetet inrättades även särskilda språkmästare för undervisningen i de levande språken, se Elisabet Hammar, *Franskundervisningen i Sverige fram till 1807. Undervisnings-situationer och lärare*, Fören. för svensk undervisningshistoria, Stockholm – Uppsala 1981, pp. 25–38.

²⁵ Parland-von Essen, op. cit. 2005, pp. 44, 64, 106.

²⁶ Hammar, op. cit. 1981, pp. 25–38.

”en protestantisk fransk guvernant, med parisisk accent som även ägde en mycket god brevstil”.²⁷ Guvernantens undervisning skulle helst ske på franska, och att så också skedde bekräftas av ett antal samtida uppgifter. Vidare visar bevarat material från 1700-talet att även små barn övades i att skriva kortare prosastycken. Själva undervisningen började annars oftast med muntliga övningar, vilka sedan följdes av studier i grammatik. I och med att det aristokratiska intresset för franska spred sig till ofrälse grupper förändrades emellertid undervisningsformerna. Parland-von Essen tycker sig i det sammanhanget se två olika modeller för språkstudier. Dels en modell där barnet tidigt lärde sig franska genom konversationsövningar, dels en modell där man vid högre ålder tillägnade sig franska med stöd av latinstudier.²⁸

När franska blev ett skolämne – exemplet Karlberg

Vid sidan om den beskrivna privatundervisningen ökade även utbudet av franskundervisning vid olika skolor i Sverige. I detta sammanhang framhåller Hammar särskilt de privata skolor som tillkom under 1700-talets andra hälft. Dessa kan i sin tur jämföras med de offentliga skolorna, där möjligheten att erhålla undervisning i franska blev regel först under 1790-talet. Någon närmare bedömning av undervisningens kvalitet vågar sig Hammar inte på, men av det redovisade resultatet att döma verkar undervisningen många gånger ha omfattat grammatik och läsövningar.²⁹

Utöver den civila undervisningen nämner Hammar också den militära franskundervisningen. Under 1600- och 1700-talen tangerade det militära ofta det adliga och detta gällde även i allra högsta grad undervisning. Militär undervisning kom därmed att till stor del handla om uppfostring av adelssöner.³⁰ I likhet med Wilhelm Sjöstrands beskrivning av den militära undervisningen i Sverige framhåller Hammar inte bara undervisningen vid kadettskolan i Karlskrona, utan även försöken med riddarakademier under 1600-talet och Hovpagestatens informationsverk under perioden 1650–1790.³¹

Vid närmare betraktelse av den språkundervisning som bereddades blivande officerare kan man se tydliga kopplingar till de adliga bildningsidealen. I ett av de förslag som framfördes inför Kungl. Krigsakademiens tillkomst 1792 varnas för en språkundervisning som tar sin ”... början med ett Grammatiskt gräl.”³² I

²⁷ Parland-von Essen, op. cit. 2005, p. 69.

²⁸ Ibid., pp. 6, 56, 60 f., 77, och 159 f.

²⁹ Hammar, op. cit. 1981, pp. 47–83.

³⁰ Se Esbjörn Larsson, *Från adlig uppfostran till borgerlig utbildning. Kungl. Krigsakademien mellan åren 1792 och 1866*, Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala 2005, pp. 186–189, 198 f., 235 f.

³¹ Hammar, op. cit. 1981, pp. 47–83. Se även Sjöstrand, op. cit. 1941, pp. 227–260, 340–373.

³² RA, Tosterupssamlingen, Sparre-Ehrensvärdska papperen, Vol. 52, F, Strödda handlingar, 4, Plan till En Cadett Corps Inrättande För Armén o dess Flotta, art. 5, § 6.

stället menade förslagsställaren att språket skulle läras genom högläsning, där speciell vikt ägnades uttalet. Först därefter kunde man ta sig an uppgiften att försöka förstå det man läste. Vidare förespråkades konversationsövningar, exempelvis genom att undervisningen bedrevs på det främmande språket.³³

Med hjälp av uppgifter rörande undervisningens ordnade vid Krigsakademien kan man märka hur språkundervisningen förändrades i och med dess formalisering.³⁴ Under slutet av 1700-talet ansågs franskan som det viktigaste språket för den blivande officeren. Enligt det reglemente som reglerade Krigsakademiens verksamhet förväntades nyantagna kadetter redan kunna läsa franska innantill samt översätta enklare texter.³⁵ Bevarade antagningshandlingar från slutet av 1700-talet visar emellertid att det var stora skillnader i kunskapsnivå mellan de sökande. Bland de mer bevandrade kan nämnas den 14-årige Gustav Adolf Friesendorff som enligt intyg läser ”Fransyska åtskilligt. Läser hwad bok som hälst med tillhjelp af Lexicon”. Detta kan jämföras med den blott 10-årige Adam Berger i vars intyg man finner följande: ”Uti Fransyskan har han för närvarande blott befattat sig med innanläsningen, och Declinationers samt Conjugationers öfverläsande, och hoppas man, at Han äfven häruti skall snart göra försvarliga framsteg.”³⁶ Av de bifogade intygen kan man även utläsa att kadetternas förkunskaper i första hand handlade om läskunnighet samt kunskaper i grammatik.³⁷ Denna betoning av mer formella språkkunskaper finner även stöd i reglementet genom att grammatikundervisningen på Karlberg skulle ske i samband med lektionerna i franska.³⁸

Franskans särställning bland språken på Karlberg bekräftas av det faktum att från och med 1795 var det bara i franska som Krigsakademien hade en egen språkmästare.³⁹ Betydelsen av denna skillnad klarnar vid en närmare studie av 1799 års reglemente. Där framgår att kadetterna i andra klass övade översätt-

³³ Ibid., art. 5, § 6.

³⁴ Denna utveckling har tidigare behandlats i Larsson, op. cit. 2005, pp. 221–224.

³⁵ *Kongl. maj:ts nådiga Reglemente För Des Krigs-Academie. Gifwit Stockholms Slott den 8 april 1799*, Stockholm 1799, § 88 och 94.

³⁶ Krigsarkivet (KrA), Kungl. Krigsskolan, Stabsavdelningen med skolexpeditionen, Inkomna ansökningshandlingar, officerskursen, E III, 1796.

³⁷ Ibid.

³⁸ *Kongl. maj:ts nådiga Reglemente*, op. cit. 1799, § 104.

³⁹ Från Krigsakademiens tillkomst fram till sin död år 1816 fungerade Antoine Felix som fransk språkmästare vid Karlberg. Därefter övertogs denna post av ännu en fransman, Louis Joseph Angers Codier de Bonneville, som tjänstgjorde fram till 1836. Under perioden 1792–1795 fungerade Simon Dybeck som språkmästare i tyska, men undervisade även i ryska. Till skillnad från de franska språkmästarna var Dybeck svensk, men hade vistats tolv år utomlands. Dybeck ersattes sedan av Sven Gustaf Sommelius som fungerade som lektor i tyska språket och i historia. Vad gällde undervisningen i svensk grammatik och engelska språket låg denna på professor Petter Moberg som även undervisade i historia och politisk geografi samt matematik och fysisk geografi. Thorsten Wennerström, *Kungl. krigsakademien och Kungl. krigsskolan. Åren 1792–1935. Personhistoriska uppgifter*, Generalstabens litografiska anstalt, Stockholm 1936, pp. 291, 297 f., 300.

ningar från tyska och franska för slottspastorn och läraren i historia, medan översättningar till franska skedde under språkmästarens överinseende.⁴⁰ Denna bild av språkundervisningen på Karlberg understryks även av en promemoria författad av kaptenen och läraren i befästningskonst, Carl Akrell. Han menade att såväl franska som tyska var outhärliga för en officer, men poängterade samtidigt att en officer också måste kunna skriva franska, eftersom franskan även utgjorde det vetenskapliga universalspråket.⁴¹

Att utifrån normativt material få en uppfattning om omfattningen av kadetternas språkundervisning är svårt. En fingervisning får man emellertid genom ett av majoren Johan Rudebecks brev till sin son, kadetten Johan Mauritz Rudebeck. Där framgår att fadern såg språkkunskaperna som mycket viktiga och han menade till och med att sonen gott kunde ägna sin tid åt språken i stället för lektionerna i geometri. Därtill uppmanades sonen att snarast möjligt ta privatlektioner i franska. Enligt fadern var det av största vikt att man kunde både skriva och tala ett språk. Utan sådana kunskaper var språkstudierna till föga nytta. Vidare uppmanades sonen att koncentrera sig på ett språk i taget. Halvfärdiga kunskaper var enligt Johan Rudebeck inte något att ha.⁴²

För att inspirera sonen i hans språkstudier framhöll fadern den karriär som en av Johan Mauritz kusiner, Thure Falkman, gjort. Tack vare sina kunskaper i franska och engelska hade Falkman blivit skickad till S:t Petersburg och där fått tjänst som tolk och adjutant hos den ryska generalen greve Tolstoj i samband med den ryska arméns överskeppning av trupper från Cronstadt till Pommern. Av formuleringarna framgår att exemplet syftade till att visa på hur väl språkstudier kunde betala sig.⁴³

Huruvida Rudebecks uppgifter kan tas som intäkt för att det krävdes privatundervisning för att kadetterna på Karlberg också skulle lära sig att tala främmande språk må vara osagt. Sigvard Ekstrand hävdar nämligen att franska inte bara var det främsta av de främmande språken vid Karlberg, utan att det också användes vid examinationer i andra ämnen. Som belegg för detta anför han uppgifter om att kronprins Karl Johan själv skall ha ställt några frågor till kadetterna i samband med en examination under ett besök vid Krigsakademien i november 1810. Med hänvisning till denna examination lät guvernören senare göra gällande att franska torde få en ökad betydelse vid Krigsakademien samt att officersexamen framöver borde ske på franska.⁴⁴

⁴⁰ *Kongl. maj:ts nådiga Reglemente*, op. cit. 1799, § 99.

⁴¹ RA, RA:s ämnessamlingar, Skol- och undervisningsväsendet, Tankar om undervisningsättet vid Kongl. Krigs Akademien 1811.05.05.

⁴² KrA, Enskilda arkiv (35), Johan Mauritz Rudebecks arkiv, Brev nr 5, Rudebeck 1805.11.10.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ *Sigvard Ekstrand, Karlberg. Kungl. Krigsakademiens och Kungl. Krigsskolans historia 1792–1936*, Generalstabens litografiska anstalt, Stockholm 1937, p. 73.

En närmare granskning av ärendet visar emellertid att det är vanskligt att dra några mer långtgående slutsatser utifrån dessa uppgifter. Exempelvis kan nämnas att i en anteckning som härrör från detta besök, framgår att övergången till examinationer på franska skulle innebära en kraftig ”humiliation” för somliga kadetter, eftersom de då inte kunde uttrycka sig.⁴⁵

En liknande diskrepans mellan målsättning och måluppfyllnad visar sig också i det utlåtande som generalmajoren Carl von Cardell lämnade i samband med 1818 års utredning av Krigsakademiens verksamhet. Där döms språkundervisningen på Karlberg ut helt. Det hävdades till och med att de som trots allt hade vissa kunskaper i franska när de kom till Karlberg, verkade ha glömt dessa under utbildningens gång. Det gjorde att när kadetterna väl var i fjärde klassen hade den franskfödde läraren en närmast omöjlig uppgift att få kadetterna att tala på ett riktigt sätt.⁴⁶ Mot bakgrund av dessa motstridiga uppgifter är det svårt att säga något om hur omfattande språkundervisningen var under Krigsakademiens första tid. Mycket talar emellertid för att undervisningen i första hand ägnades åt att läsa och skriva, medan det var långtifrån regel att alla kadetter också lärde sig att konversera på franska.

Går man så långt fram som till 1820-talet står det helt klart att undervisningen inte syftade till att lära alla kadetter tala franska. Kadetterna övades främst i att läsa franska och från och med tredje klass förekom även skrivövningar. I likhet med ordningen 1799 var det fortfarande genom franskan som kadetterna fick lära sig grammatik. De enda på Karlberg som fick möjlighet att lära sig tala franska var de så kallade elitkadetterna. Möjligheten att bli elitkadett var emellertid förebehållen de allra duktigaste kadetterna, vilka efter officersexamen fick stanna kvar på Karlberg under ytterligare ett år.⁴⁷

Vidare finns det inte några tecken på att den beskrivna ordningen förändrades under 1800-talets lopp. Skall man tro Claës Bratts självbiografiska beskrivning av undervisningen på Karlberg, bedrevs inte heller språkundervisningen under 1860-talet på originalspråken. Krigsakademiens guvernör, överste Lagercrantz, försökte i och för sig ändra på detta. Exempelvis skall han personligen ha besökt lektionerna för att tillse att riktlinjerna åtföljdes, men så fort dessa besök upphörde, återgick lärarna till att undervisa på svenska. Det enda undantaget gällde en av lärarna i franska, Louis Guillaume, som inte kunde någon svenska.⁴⁸

Bratt menar därmed att den metod som användes för språkundervisningen på Karlberg var värdelös. Som bevis för detta anför han det faktum att den enda

⁴⁵ *Utdrag ur Kongl. Krigsakademiens order- och straffjournaler*, Svensk Militär Tidskrift, Stockholm 1926, p. 32.

⁴⁶ Lars Ericson, ”Krigsakademiens tillkomst och första tid 1792–1819”, i Erik Norberg (Red.), *Karlberg. Slott och skola. Utbildning till officer 1792–1992*, 1, Historiekomm. Krigsskolan, Stockholm 1992, pp. 41 f.

⁴⁷ Johan Peter Lefrén, *Berättelse öfver kongl. krigs-akademien, afgifven till dess kansler, af guvernören, år 1824*, Stockholm 1824, pp. 135 ff.

⁴⁸ KrA, Forna kadeters arkiv (40), Kadettminnen av överste Claës Christian August Bratt [1927], p. 32.

av hans kamrater som lärde sig behärska det franska språket var Viktor Balck. Denne hade emellertid inte lärt sig franska under lektionerna, utan tillskansat sig dessa kunskaper genom att tillbringa sina ferier tillsammans med guvernörens döttrar och deras fransyska bonne, mademoiselle Duncan.⁴⁹ Några uppgifter om kunskaper i franska nämns i och för sig inte i Balcks memoarer; däremot ventileras det flitiga umgänget med systrarna Sofi och Elisabeth Lagercrantz och deras schweiziska guvernant mademoiselle ”Dunk”.⁵⁰ Uppgiften om guvernantens betydelse för en levande språkundervisning bekräftas även av Angela Rundquists studie av aristokratiska kvinnor under 1800-talets andra hälft.⁵¹

Skillnaderna mellan pojkars och flickors språkundervisning under 1800-talet har vidare uppmärksammats av Christina Florin och Ulla Johansson i deras studie av de svenska läroverken under 1800-talets andra hälft. Vid en jämförelse mellan läroverkets och flickskolans undervisning hävdar Florin och Johansson att dessa skillnader måste ses mot bakgrund av tankar om manligt och kvinnligt.⁵² Enligt samma logik som här anförts angående språket som ett slags kulturellt kapital kan man anta att det under 1800-talet blev andra aspekter av språkkunskaperna som värderades högt. Genom att läroverksundervisningen främst betonade formella kunskaperna i exempelvis grammatik, kom flickskolans inriktning på den praktiska nyttan av det talade språket att värderades lägre.

Ett samtida belägg för en sådana hierarkisk ordning mellan manlig och kvinnlig kunskap finner man i August Strindbergs novell ”Dygdens lön”. Strindberg tar där tillfället i akt att ondgöra sig över den lärda undervisningens obrukbarhet. Just skillnaden mellan mäns och kvinnors språkundervisning blir tydlig när novellens huvudperson skall förklara värdet av den undervisning som inte gav den lärda skolans lärjungar några praktiska språkkunskaper.

Men när Systrarne begärde en förklaring och frågade, om icke språket var gjort för att uttrycka människans tankar, så svarade den unge sofisten med en fras, länad av en lärare, som sett den citeras såsom Talleyrands: Nej, språket är gjort för att dölja människans tankar. Detta kunde naturligtvis inte en ung flicka fatta, ty sina infamier förstå männen att dölja, men hon trodde att brodern var rysligt lärd och hon disputerade icke vidare.⁵³

⁴⁹ Ibid., pp. 32 f.

⁵⁰ Viktor Balck, *Viktor Balcks minnen. Ungdomen 1*, Bonniers, Stockholm 1929, p. 166.

⁵¹ För dessa flickors undervisning under 1800-talet, se Angela Rundquist, *Blått blod och liljevita händer. En etnologisk studie av aristokratiska kvinnor 1850–1900*, Carlsson, Stockholm 1989, pp. 69 ff.

⁵² Christina Florin & Ulla Johansson, ”Där de härliga lagrarna gro...” *Kultur, klass och kön i det svenska läroverket 1850–1914*, Tiden, Stockholm 1993, pp. 122 ff.

⁵³ August Strindberg, *Samlade skrifter. Fjortonde delen. Giftas. Äktenskapshistorier*, Bonniers, Stockholm 1913 [1884], p. 50.

Dessa ord visar inte bara hur manlig kunskap värderas högre än kvinnlig, utan är också ett skolexempel på hur språket kan ses som ett kulturellt kapital och hur det på ett effektivt sätt kan användas som ett redskap för symboliskt våld.⁵⁴

Från kulturellt kapital till utbildningskapital

Många som läst franska på grundskola, realskola och gymnasium känner säkert igen sig i kommentarerna kring franskundervisningen vid Karlberg under 1800-talet. Och många är de som efter fleråriga franskstudier knappt vågat öppna munnen när de väl stått på någon bar i Paris. Franska introducerades som skolämne 1807 och som akademisk disciplin 1815.⁵⁵ En konsekvens av det var att fokus långsamt flyttades från konsten att konversera till kunskaper i språkets grammatik och uppbyggnad. En 1600-talets Gustav Bonde skulle med all säkerhet ha förhållit sig skeptisk till en sådan utveckling. Ett tydligt drag är att franskundervisningens institutionalisering gradvis lett till ökad formalisering. Hur denna förändring gått till och vilka förutsättningarna varit är något som måste undersökas närmare.

Vår översiktliga genomgång visar att franskkunskaper och förtrogenhet med den franska kulturen historiskt sett har haft stor social betydelse. Att tillägna sig goda kunskaper i franska var länge en kostsam historia och förbehållet privilegierade grupper. Med andra ord var franskan och fransk stil och elegans, helst inhämtad i Paris, ett kulturellt kapital som gav social prestige. När undervisningen sedan formaliserades genom introduktionen av franska som skolämne skedde detta på bekostnad av det talade språket. I stället hamnade grammatiken och det skrivna ordet i fokus. Denna förändring beskriver även franskkunskaperna utveckling från en mycket exklusiv form av kulturellt kapital till ett mer tillgängligt utbildningskapital.⁵⁶

⁵⁴ För en närmare diskussion rörande det symboliska våldets betydelse för upprätthållandet av en patriarkal ordning, se Pierre Bourdieu, *Den manliga dominansen*, Daidalos, Göteborg 1999, pp. 47–56.

⁵⁵ Franska, inom ramen för moderna språk, introducerades som universitetsämne i Lund 1815 och i Uppsala 1858. Hammar, op. cit. 1991, p. 73.

⁵⁶ Om förhållandet mellan kulturellt kapital och utbildningskapital, se Pierre Bourdieu, *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*, Harvard University Press, Cambridge, Mass 1984, pp. 80–85.